

воду. А вже в ДАКО зберігається лист від 27 травня 1942 р. директора хлібзаводу № 1 до секції фізкультури та спорту КМУ, в якому зазначено прізвище директора «Чеманюк». Керівник установи просить зареєструвати в КМУ «добровільну футбольну команду заводу» [2, 37; 8, 14]. На підставі цього листа, 27 травня 1942 р. вважається днем заснування команди, яка з червня 1942 р. називатиметься «Старт» і ввійде в історію українського спорту завдяки своїм переможним матчам з окупантами.

Отже, ми переконалися, що останнім часом усе більше з'являється досліджень з історії створення футбольної команди «Старт» в окупованому Києві. Проте, вони не дають остаточної відповіді на всі запитання. Так, неможливо достовірно визначити причини, за яких спортсмени потрапили в окуповане місто, а також чи мали вони зв'язок зі спецслужбами СРСР. Точно не встановлено, за яких умов майбутні «стартівці» влаштувалися на роботу до хлібзаводу № 1. Не сприяє повному висвітленню цих та інших питань інформація, що міститься в документах того часу та спогадах очевидців подій, оскільки вона, здебільшого, суперечлива. Тому слід сподіватися на те, що всі джерела будуть уведені до наукового обігу, а дослідники матимуть змогу заповнити всі лакуни в біографічних відомостях «стартівців» та в історії виникнення легендарної футбольної команди.

1. Євстаф'єва Т. Футбольна команда хлібзаводу № 1 «Старт» і долі її гравців // Київ і кияни: Мат. наук. конф. – К., 2008. – Вип. 8.
2. Евстафьева Т. Футбольные матчи 1942 года команды «Старт» в оккупированном немцами Киеве и судьбы ее игроков // Бабин Яр. Массовое убийство и память про него. – К., 2012.
3. Кузьмин Г. Горячее лето сорок второго... // Футбол. – 1995. – № 13.
4. Пристайко В. Чи був «матч смерті»? Документи свідчать. – К., 2006.
5. Летопись Акселя Вартамяна. Футбол в годы войны. Миф о «матче смерти» // Спорт-экспресс. – 2007. – 2 февраля.
6. Гінда В. Український спорт під нацистською свастикою (1941–1944 рр.). – Житомир, 2012.
7. Коломиец А. Правда о «матче смерти» 1942 года в Киеве. – К., 2005.
8. Панкратов Е. Матч жизни // Футбол (Спецвыпуск). – 2009. – № 4.
9. Рабинер И., Франков А. Украинский футбол. Легенды, герои, скандалы в спорах «хохла» и «москаля». – М., 2012.
10. Сабалдир В.П. Від матчу смерті до матчу життя. – К., 2005.
11. Потапенко М.І. Будинок на Кузничній. – К., 2009.
12. Потапенко М.І. Прихований матч. – К., 2009.
13. Держархів Київської обл. – Ф. Р-2412. – Оп. 2. – Спр. 246.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 166. – Оп. 3. – Спр. 246.
15. Костючок О. Створення і структурна побудова Київської міської управи за часів німецької військової адміністрації // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія «Історія». – 2010. – Вип. 100.
16. Галузевий державний архів Служби Безпеки України. – Ф. 6. – Спр. 73185.

Gedz V.A. Creation of the team «Start» in occupied Kiev (historical-sources aspect). Was made the historiographical analysis of the works about the football team «Start» in Nazi-occupied Kiev history, were established the reasons of athletes staying in the capital in the 1941th.

Key words: historiographic aspect, the football team «Start», bakery number 1, occupation, sports organization.

В. Л. Третяк

ВІЙСЬКА 1-го УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ В БОЯХ ЗА УКРАЇНУ (на матеріалах військової преси)

У статті аналізується висвітлення кампанії з визволення України військами 1-го Українського фронту військовою пресою цього стратегічного об'єднання.

Ключові слова: військова преса, 1-й Український фронт, Україна, визволення.

В роки війни провідне місце в радянському видавничстві посіла військова преса, інформаційна палітра якої стала цінним джерелом для військових істориків. Фундаментальними у сфері студіювання періодичних друкованих видань можна назвати дослідження С. Жукова, С. Сегеди, М. Рум'янцева, А. Мінгазутдінова [1–4]. Однак у науковому обігу майже немає комплексного моніторингу мілітарної періодики періоду вигнання гітлерівців з України в 1943–1944 рр. Мета цієї розвідки – проаналізувати висвітлення фронтовою періодикою кампанії 1-го Українського фронту на теренах України в 1943–1944 рр., адже це військово-стратегічне об'єднання було одним із найбільших у роки війни і брало безпосередню участь у форсуванні Дніпра, визволенні Києва, в боях на Правобережній Україні. В Наказах Верховного Головнокомандувача, розміщених на шпальтах періодики 1-го Українського фронту впродовж 1943–1944 рр., війська об'єднання були відзначені 24 рази за визволення українських міст і сіл [5–28].

Основною інформацією про перебіг подій на полях боїв слугували щоденні оперативні зведення Радінформбюро, в яких, крім відомостей про визволення населених пунктів, ішлося про конкретні здобутки фронтів у їхньому протистоянні з Вермахтом. Зокрема, підбиваючи підсумки бойових звитяг 1-го Українського фронту за час наступальних операцій з 24 грудня 1943 р. до 13 січня 1944 р., газета 18-ї армії «Знамя Родины» зазначала, що війська фронту знищили 2204 ворожих танки, 1174 гармат різного калібру, 625 мінометів, 3173 кулемети, 100 тис. ворожих солдат і офіцерів. Той самий часопис зазначав, що з 4 до 31 березня 1944 р. війська фронту знищили 1338 танків та самохідних гармат, 2516 гармат різного калібру, 1285 мінометів, 4206 кулеметів, 272 літаки, 183310 ворожих солдат і офіцерів. Газета 31-ї армії «На врага» розповідала, що з 13 липня до 12 серпня 1944 р. війська 1-го Українського фронту визволили Львів, Станіслав, Дрогобич, Стрий, Борислав, Самбір, Раву-Руську. Втрати ворога вбитими і полоненими становили 172560 осіб, 687 літаків, танків та самохідних гармат – 1941, 3615 гармат різного калібру, 3868 мінометів, 5735 кулеметів [29–31].

Така інформація ґрунтувалася на матеріалах бойових донесень штабів фронтів, де вказувалися не лише здобутки, а й невдачі військ фронту. Так, у бойовому донесенні штабу 1-го Українського фронту № 00279 від 11 березня 1944 р. зазначалося, що 10 березня ворог у районі Підволочиська (Тернопільська обл.), у результаті контратаки, погіршив сили 8-ї стрілецької дивізії та 10-го гвардійського танкового корпусу (60-та армія і 4-та танкова армія, відповідно) й до кінця дня зайняв Підволочиськ. У районі дій 18-ї армії ворогу вдалося увірватися на південно-східну околицю Новокосятинівки [32, 10–11].

Слід зазначити, що в 1943–1944 рр. випадки втрати радянськими військами вже визволених населених пунктів України мали доволі масовий характер. Тільки в ході боїв у смузі 1-го Українського фронту в листо-

паді 1943 р. – лютому 1944 р. Вермахту, внаслідок контрударів, вдалося вдруге майже повністю захопити населені пункти 9 районів Житомирської обл., окремі села 4 районів Київської обл., 11 районів Черкаської обл. Більшість сіл Лисянського р-ну, Черкаської обл. війська 1-го Українського фронту визволяли тричі, а с. Кобиляки Звенигородського р-ну чотири рази (14.01.1944 р., 19.01.1944 р., 12.02.1944 р., 05.03.1944 р.). Чотири рази визволяли також с. Шубині Стави Лисянського р-ну (15.01.1944 р., 23.01.1944 р., 29.01.1944 р., 05.03.1944 р.) [33]. Однак у зведеннях Радінформбюро наводилися лише поодинокі стислі повідомлення повторного захоплення ворогом українських населених пунктів (зокрема районних та обласних центрів). Також повністю замовчувалися втрати Червоної армії, тоді як загальні втрати військ 1-го Українського фронту в період з 3 листопада 1943 р. до 28 жовтня 1944 р. становили 925721 особа (без урахування Львівсько-Сандомирської операції, де представництво фронту становило 1002200 осіб), що перевищувало на понад 100 % загальний склад фронту [34, 136, 139, 147, 152, 347; 35, 358].

Скупі повідомлення Радінформбюро не давали можливості читачу уявити собі перебіг подій на фронті, тому дедалі вигнання з українських міст гітлерівських загарбників на сторінках військових часописів зрідка розкривали безпосередні учасники боїв. Обов'язковим матеріалом для мілітарних видань були й нариси з розповідями місцевих жителів про звірства, вчинені окупантами. Так, періодика 1-го Українського фронту під час Львівсько-Сандомирської операції на своїх шпальтах регулярно подавала розповіді місцевих мешканців визволених населених пунктів Західної України (причому, що в селах Золочівського р-ну німці «винайшли» новий спосіб катувань: в'яжуть руки, ноги, обривають комір сорочки – і ріжуть) [36–41].

Такі «оповідання» ставали ширмою для злочинів, що здійснювали радянські війська на визволених від гітлерівців землях. Наприклад, під час Київської оборонної операції в наказі військам 1-го Українського фронту № 00326 від 9 грудня 1943 р. йшлося про те, що військовослужбовці 68-ї та 241-ї стрілецьких дивізій, які дислокувалися в с. Грузьке (Макарівський р-н), зруйнували капітальну споруду школи та розікрали будівельний матеріал. Ці ж військовослужбовці зруйнували клуб та інші будівлі. Бійці 267-ї стрілецької дивізії, а також бійці 3-го гвардійського танкового корпусу і 18-ї армії знищили та розікрали матеріали з будинків у селах Мотижин, Ясногородка, Колонщина, Копилів, Бишів, Горобіївка (Макарівський р-н) та ін. Командири частин та з'єднань боротьбу з цим ганебним явищем не ведуть. У зв'язку з цим, командування фронту наказувало притягнути винних до відповідальності, а начальнику Політуправління фронту, генерал-майору С. Шагілову – забезпечити проведення необхідної політроботи з військовослужбовцями для роз'яснення шкоди таких вчинків та недопущення їх у подальшому [42].

Зважаючи на значну кількість бійців у складі радянських військ, які мали різний характер, своєрідну ментальність, моральні цінності, освітній рівень, релігійний світогляд, а також низку зовнішніх факторів, як-то матеріальне забезпечення червоноармійців, рівень дисципліни у військових формуваннях тощо, все це стало підґрунтям для кримінальних злочинів, що їх вчиняли радянські військовослужбовці. Однак ці вчинки воїнів ішли врозріз з популяризуванням, створеного радянською пропагандою, образом «Червоної армії-визволительки», тож переважно замовчувалися мілітарною періодикою.

Обов'язковими на шпальтах військових часописів (зокрема й на сторінках періодичних видань 1-го Ук-

раїнського фронту) були нариси про те, як радісно зустрічають радянських бійців мешканці міст і сіл, визволених Червоною армією від окупантів [43]. Вітм, до таких повідомлень треба теж ставитися з певною засторогою, адже на початку 1944 р., під час протистояння з Червоною армією при переході лінії фронту, Головний провід ОУН та Головна команда УПА давали своїм відділам розпорядження не чинити опору й «добре зустрічати» війська Червоної армії, які оволодівали містами і селами Західної України. Це робилося для того, аби ослабити пильність радянських військ, а потім завдати ударів по штабах, складах, базах і окремих невеликих підрозділах для поповнення запасів зброї та продуктів. Такої тактики УПА дотримувалася до березня 1944 р. [44, 461].

27 вересня 1944 р. була ухвалена постанова ЦК ВКП(б) «Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР», де відзначалося, що партійні організації західних областей мали повсякчас підвищувати роль газет у політичному вихованні населення «у боротьбі проти українського буржуазного націоналізму». В листопаді 1944 р. на пленумі ЦК КП(б)У розглядалося питання: «Про хід виконання постанови ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1944 р.». У ній наголошувалося, що головним недоліком у діяльності військової преси є те, що газети «ще не стали центром масово-політичної роботи й бойовою зброєю в боротьбі за викриття українсько-німецьких націоналістів – як найлютіших ворогів нашого народу» [45, 78, 82]. На 9 пленумі Спілки письменників УРСР заступник завідувача Відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У К. Литвин зазначав: «Українські радянські письменники повинні викрити і затаврувати підлість і низькість наших ворогів – гітлерівців та їхніх поплічників – буржуазних націоналістів» [46, 18].

Виконуючи такі настанови, видання 18-ї армії «Знамя Родины» надрукувало доповідь М. Хрущова на VI сесії Верховної Ради УРСР «Українсько-німецькі націоналісти – посібники Гітлера, найлютіші вороги українського народу», де останній «викривав» зв'язки націоналістичного підпілля з Вермахтом [47]. Не довіряючи силі друкованого слова, володар Кремля вдався до своїх улюблених методів терору. Так, 20 серпня 1944 р. була ухвалена постанова Раднаркомом СРСР та ЦК ВКП(б) про зміцнення радянської влади в Україні, де йшлося про необхідність відведення 5 тис. кв. км землі у північній Якутії для будівництва спеціального Сибіру № 2 та виділення 275 млн крб на зведення 300 виправно-трудова таборів першої черги для відправлення ворожих і неблагонадійних елементів з України для перевиховання [32, 21–22].

Після проведення Львівсько-Сандомирської наступальної операції, активні бойові дії військ 1-го Українського фронту відновилися на карпатському напрямі від початку вересня 1944 р. Цілі та завдання періодики цього фронту спрямовувалися на підготовку особового складу до ведення боїв у гористій місцевості. Так, у кожному номері видання 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини» розміщувалися практичні поради щодо того, як потрібно діяти в лісисто-гірській місцевості [48–52]. 8 вересня 1944 р. війська 1-го та 4-го Українських фронтів почали наступ у ході Східно-Карпатської наступальної операції. По суті вона була завершальною на етапі визволення Радянської України.

У жовтні газета 40-ї армії «За победу» опублікувала послання від голови Президії ВР УРСР М. Гречухи, голови РНК УРСР М. Хрущова, секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка голові ДКО Й. Сталіну із вдячністю в день повного визволення Радянської України

від гітлерівських загарбників [53]. У тому ж часопису (рубрика «На допомогу агітатору»), в нарисі – «Торжество Советской Украины» зазначалося, що 14 жовтня український народ відсвяткував день повного визволення Радянської України від нацистських загарбників [54]. Важливим видається той факт, що в офіційних документах ЦК КП(б)У та РНК УРСР дата визволення постійно варіювалася. Спочатку фігурували 7 і 8 жовтня, коли в Києві мали відбутися урочисті збори партійного та радянського активів, а також мітинги в усіх містах і селах України; згодом урочистості перенеслися на 9–10 жовтня. В остаточному варіанті датами святкування були названі 14 та 15 жовтня [55, 46–48, 50, 70–71, 73]. До слова, навіть через рік дата повного визволення України визначалася як 15 жовтня [56].

Отже, періодика 1-го Українського фронту відображала кампанію з визволення України, здебільшого, у стислих, малоінформативних зведеннях Радінформбюро та Наказів Верховного Головнокомандувача, звітів про здобутки фронту, а також у художніх нарисах про мужність, героїзм, винахідливість червоноармійців, виявлених під час визволення українських міст і сіл, радісні зустрічі бійців Червоної армії місцевими мешканцями, злочини, здійснені гітлерівцями на захоплених територіях. Утім, майже повністю замовчувалися величезні втрати серед особового складу військ фронту, неодноразове захоплення ворогом уже визволених радянськими військами населених пунктів, значна кількість кримінальних злочинів, здійснених радянськими бійцями на теренах окупованих земель СРСР.

З розгортанням національно-визвольного руху на теренах Західної України в 1944 р., відбулися докорінні зміни в роботі мілітарних видань 1-го Українського фронту, до якої долучилися відомі українські літератори. Відтоді, значна частка у змістовому наповненні часописів була присвячена викриттю злочинної сутності українського націоналістичного підпілля. Хоча слід зазначити, що контрпропагандистська діяльність, яку проводили члени націоналістичного підпілля, все ж мала певний вплив, що змушувало політпрацівників, своєю чергою, змінювати тактику виховної роботи з особовим складом військ. Одночасно заслуговує на увагу висвітлення періодикою 1-го Українського фронту заходів довкола святкування повного визволення УРСР від гітлерівських загарбників, а невизначеність щодо офіційної дати визволення пояснюється тим, що керівництво Радянського Союзу на той момент ще не досягло своїх геополітичних цілей. Тому це було зроблено вже під час воєнних кампаній на теренах Західної Європи.

1. Жуков С.И. Фронтовая печать в годы Великой Отечественной войны. – М., 1968.
2. Сегеда С.П. Створення та розвиток української військової преси (XX – початок XXI ст.). – Рівне, 2012.
3. Румянцев Н.И. Журналистика в военной шинели // Военно-исторический журнал. – 2011. – № 6.
4. Мінгазутдінов А.Ф. Значення фронтової преси у пропаганді серед воїнів бойових традицій в ході визволення України від німецько-фашистських загарбників // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. – К., 2004. – Вип. 8. – Ч. 2.
5. Наказ Верховного Головнокомандувача Маршалові Радянського Союзу Коневу // За честь Батьківщини. – 1944. – 19 липня. – № 130.
6. Наказ Верховного Головнокомандувача Маршалові Радянського Союзу Коневу // За честь Батьківщини. – 1944. – 28 липня. – № 138.
7. Наказ Верховного Головнокомандувача Маршалові Радянського Союзу Коневу // За честь Батьківщини. – 1944. – 6 серпня. – № 146.
8. Приказ Верховного Главнокомандующего генералу армии

- Ватулину // Знамя Родины. – 1943. – 31 декабря. – № 299.
9. Приказ Верховного Главнокомандующего генералу армии Ватулину // Знамя Родины. – 1944. – 2 января. – № 2.
10. Приказ Верховного Главнокомандующего генералу армии Ватулину // Знамя Родины. – 1944. – 5 января. – № 4.
11. Приказ Верховного Главнокомандующего генералу армии Ватулину // Знамя Родины. – 1944. – 5 января. – № 4.
12. Приказ Верховного Главнокомандующего генералу армии Ватулину // Знамя Родины. – 1944. – 6 января. – № 5.
13. Приказ Верховного Главнокомандующего генералу армии Ватулину // Знамя Родины. – 1944. – 13 января. – № 11.
14. Приказ Верховного Главнокомандующего генералу армии Ватулину // Знамя Родины. – 1944. – 6 февраля. – № 30.
15. Приказ Верховного Главнокомандующего генералу армии Ватулину // Знамя Родины. – 1944. – 12 февраля. – № 34.
16. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 6 марта. – № 55.
17. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 10 марта. – № 58.
18. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 18 марта. – № 65.
19. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 19 марта. – № 66.
20. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 20 марта. – № 67.
21. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 22 марта. – № 68.
22. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 25 марта. – № 71.
23. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 26 марта. – № 72.
24. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 29 марта. – № 74.
25. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 30 марта. – № 75.
26. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 31 марта. – № 76.
27. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 16 апреля. – № 84.
28. Потери немцев и трофеи войск 1-го Украинского фронта за период боев с 4 декабря 1943 года по 31 марта с. г. // Знамя Родины. – 1944. – 5 апреля. – № 80.
29. Потери противника и трофеи войск 1-го Украинского фронта за время наступательных операций с 13 июля по 12 августа сего года // На врага. – 1944. – 17 августа. – № 194.
30. Потери противника и трофеи войск 1-го Украинского фронта за период с 24 декабря 1943 года по 13 января 1944 года // Знамя Родины. – 1944. – 17 января. – № 15.
31. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 936.
32. Україна. Хроніка визволення: дослідження, документи, свідчення / Редкол.: Л. Легасова та ін. – К., 2014.
33. Великая Отечественная без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное исследование / Г. Кривошеев и др. – М., 2009.
34. Россия и СССР в войнах XX века. Книга потерь / Г. Кривошеев и др. – М., 2010.
35. Борзенко С. Наши войска взяли Житомир // Знамя Родины. – 1944. – 1 января. – № 1.
36. Вовк С. Бої у Львові // За честь Батьківщини. – 1944. – 27 липня. – № 137.
37. Галаков Б., Котляров Б. Коростышев снова советский

- // Знамя Родины. – 1943. – 29 декабря. – № 297.
38. Зверства немцев в селе Барышевка // Знамя Родины. – 1943. – 31 декабря. – № 299.
 39. Кисельов Й. Так взято Золочев // За честь Батьківщини. – 1944. – 19 липня. – № 130.
 40. У визволеному Горохові // За честь Батьківщини. – 1944. – 20 липня. – № 131.
 41. Наказ військам 1-го Українського фронту № 00326 від 9.12.1943 р. – Фонди Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років». – Науково-допоміжний фонд-27814/12.
 42. Срмілов В., Борзунов С. У визволеному Львові // За честь Батьківщини. – 1944. – 29 липня. – № 139.
 43. Муковський І. З історії протистояння між Червоною армією та УПА (січень – червень 1944 р.) // Боротьба за Україну в 1943 – 1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство. Зб. наук. пр. / Відп. ред. О. Лисенко. – К., 2014.
 44. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Т. 2. – К., 1977.
 45. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 858.
 46. Украинско-немецкие националисты – пособники Гитлера, злейшие враги украинского народа // Знамя Родины. – 1944. – 17 марта. – № 64.
 47. Волоногов П. Как воевать в горах // Знамя Родины. – 1944. – 6 июля. – № 148.
 48. Вчіться майстерно наступати в горах! Гори, ліси й ріки для хоробрих воїнів – не перешкода! // За честь Батьківщини. – 1944. – 10 вересня. – № 176.
 49. Гусаров А. Як пересуватися в лісисто-гірській місцевості // За честь Батьківщини. – 1944. – 10 вересня. – № 176.
 50. Мелехін А. Боротьба із ворожими засідками у лісі // За честь Батьківщини. – 1944. – 15 вересня. – № 180.
 51. Розвідка в горах та лісах // За честь Батьківщини. – 1944. – 16 вересня. – № 181.
 52. Послание от председателя Президиума ВС УССР М. Гречухи, председателя СНК УССР Н. Хрущева, секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка председателю ГКО тов. Сталину И.В. в день полного освобождения Советской Украины // За победу. – 1944. – 16 октября. – № 245.
 53. Полосов Г. Торжество Советской Украины // За победу. – 1944. – 21 октября. – № 249.
 54. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 232.
 55. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 70. – Спр. 308.

Tretiak V.L. Troops of the First Ukrainian Front in fights for Ukraine (on materials of the military press). In the article is analyzed the military press illumination of the Ukraine liberation campaign by troops of the first Ukrainian.

Key words: the military press, 1st Ukrainian front, Ukraine, liberation.

С. В. Маркова

ПАРАГРОМАДЯНСЬКЕ СЕЛЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО НА ПОЧАТКУ ХХ ст. В УКРАЇНІ: АГРАРНО-ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС

У статті розглянуто механізми функціонування сільських самоврядних інституцій в умовах активізації суспільно-політичного життя на початку ХХ ст., проаналізовано формування елементів парагромадянського селянського суспільства.

Ключові слова: селянство, парагромадянське суспільство, громада, сход.

Революція Гідності, поява Майдану як вияву високого рівня суспільно-політичної самоорганізації засвідчили, що сучасна Україна переживає складний процес суспільної трансформації, формування демократичної держави і громадянського суспільства. Відбуваються істотні зміни в суспільних відносинах, спрямовані на творення української політичної (громадянської) нації. Актуальність теми можна пояснити недостатнім відображенням окремих проблем, пов'язаних зі знищенням елементів громадянського суспільства на селі або парагромадянського селянського суспільства, яке побутувало до колективізації та Голодомору.

Для адекватнішого висвітлення змін в українському селянському соціумі на початку ХХ ст. нами введено такий термін, як «парагромадянське селянське суспільство» (*para-* (грец. *para*) – префікс, що означає суміжність, близькість), що дозволило адаптувати базові політичні, демографічні та соціально-економічні характеристики змін структури українського села до європейських тенденцій розвитку громадянського суспільства. Мета статті полягає в аналізі конкретно-історичного матеріалу окремих етапів формування парагромадянського селянського суспільства на початку ХХ ст.

Так, на думку В. Нолла, в доколгоспній Україні існувало сільське громадянське суспільство, репрезентоване через комерційні практики, громадські інституції, «ритуальні інституції» [1, 23–25]. Вчений вживає поняття «громадянське суспільство» як означення великого комплексу соціальних інституцій, що існують упродовж тривалого періоду, успадковуються та використовуються місцевим населенням, перебуваючи поза безпосереднім контролем держави. Особливо важливими компонентами громадянського суспільства, на його думку, є історичність (тривалість) об'єднання людей на основі рівності, добровільність.

На нашу думку, характеризуючи українське доколгоспне село, виникає потреба у введенні нового терміну – парагромадянське селянське суспільство, що активно формувалося від початку ХХ ст. до 1920 р., існувало за непу та було знищене в роки колективізації та Голодомору. Парагромадянське селянське суспільство можна ідентифікувати як систему соціально-територіальних зв'язків і відносин між селянами, що склалася в процесі історичного розвитку, підтримувалася за допомогою звичаїв, традицій, норм звичаєвого права, законів, спільних інтересів, була інституціоналізована, перш за все, через громаду, сход, віче, толоку, «сімейну спілку» і характеризувалася громадським самоврядуванням, взаємодопомогою, діяльністю громадських добровільних організацій (кооперативи, спілки, земельні товариства тощо) та виступала дієвим засобом соціалізації молоді.

Українські селяни поступово виробили власну специфічну модель побудови раціонально організованого міжособистісного життя, що базувалася на «індивідуалізмі сімейної спілки» (відносини чоловіка та дружини у господарській сфері українці традиційно маркували саме як «спілка»). Вічовий демократизм, Литовські статuti, козацьке свободолюбство, сеймові ухвали щодо недоторканності приватної власності вплинули на ментальне сприйняття українцями органів місцевого самоврядування, зокрема громад та сходів.

Важливим осередком суспільного життя українського селянства була «громада», що пройшла еволюцію від господарської, адміністративно-територіальної одиниці – до соціального інституту (від громад князівських сіл і посадів давньоруських міст, громад-волостей, дворишних громад, дольових та подворишних громад багатодвірних сіл – до сільських громад початку ХХ ст.). У першій половині ХІХ ст. сільська громада виконувала управлінсько-виконавські, організаційно-господарські, юридичні, державно-фіскальні, соціальні та інші функції [2, 313]. Після реформи 1861 р. громада була юридично затверджена законодавством і мала виконувати функцію поміщика у відносинах держави зі звільненими селянами [3, 379]. На думку С. Борисевича, через визнання громад, було легітимізовано доволі демократичні селянські структури [4, 379]. Українські громади, що створювалися на перетині різних правових культур, були більш демократичними селянськими структурами, порівняно з російськими об-